



JÕERÜÜDI OSASTAV KÄÄNE

Jaak Jõerüüt. Elu lehekülgi lehitsetakse kiiresti. Novellid ja lühiromaan. Tallinn: EKSA, 2017. 239 lk.

Jaak Jõerüüdi raamatus „Elu lehekülgi lehitsetakse kiiresti” leidub üks mõttekäik, mis esineb väikeste variatsioonidega kahes kohas: novellis „Siis tundub, et keegi ei mõista” (lk 54) ja raamatu nimiromaanis (lk 135). Esitan need mõlemad, märkides kaldkirjaga ära need osad, mis erinevad. Esiteks: „[---] kõik kurbus, kõik rahulolematus, ärritus, segadus, kõik tuleb ainult sellest, et omaenda sisemine küsimus on vastamata. Kui ei tea, kes elab enda sees ja mis ta tahab, sellest tuleb kurbus, see suur, sügav kurbus. Siis tundub, et keegi ei mõista. Aga tegelikult on see see, et ise ei mõista ennast, ja siis kui ennast ei mõista, on suur üksindust. Nii kui ennast näed ja mõistad, siis mõistad teisi ja tead, et inimesed mõistavad üksteist siiski.” Ja teiseks: „[---] kurbus tekib siis, kui inimese sees on mõni vastuseta küsimus, kui on midagi, mida endast ei tea, siis tekib ka kurbust. Siis tundub, et keegi ei mõista. Aga tegelikult on see see, et ise ei mõista ennast, ja siis kui ennast ei mõista, on suur üksindus. Nii kui ennast näed ja mõistad, siis mõistad teisi ja tead, et inimesed mõistavad üksteist siiski, igaüks oma kannatuse kaudu.”

Tundub, et see ongi üks selle raamatu sõlmkohti, kuna sellest tuleb novelli pealkiri ja romaanis hargnevad sellest edasi mõttearendused kannatuse osa üle inimese arengus. Mis aga äratav tähelepanu, on nende kahe versiooni erinevused. Pangem tähele, et ühes neist

räägitakse omaenda sisemisest küsimusest, mis on vastamata, ja teises mõnest vastuseta küsimusest; ühes versioonis kellestki tundmatust, kes elab enda sees, ja teises millestki endas, mida ei tea. Me näeme siin erinevust kategoorilisuse määras, täielikkuse ja osalisuse määras. Eriti ilmne on see täis- ja osaluse kasutamises: „tuleb kurbus” vs. „tekib kurbus”, „on suurt üksindust” vs. „on suur üksindus”. Ma nimetaksin seda totaalsuse ja partsiaalsuse vaheliseks erinevuseks, mis väljendub opositsioonides *kogu / kõik – osa, üks – mõni, see – mingi*, täisalus – osalus, täissihitis – osasihitis, nominatiiv – partitiiv.

Tähele tuleb panna, et üks tsitaadi versioon ei esinda üht ja teine teist poolust, vaid mõlemad kõiguvad nende vahel, sest ühes versioonis on *kurbus* ja *üksindust*, teises *kurbust* ja *üksindus*. See suunab järeldama, et eri versioonid ei vastandu, vaid esitavad koos seda kahe poole vahel kõikumist. Partitiivsusse nihkumist kohtab mujalgi. Näiteks romaani naistegelane ütleb mitu korda, et tal on *väsimust* – mitte, et ta tunneb väsimust või et tal on väsimus, nagu oleksid tavaväljendid, vaid just nii, otsekui ta saaks osa mingist väsimusest, mida ta kas ise üleni endasse ära ei mahuta või mida ta ise tervenisti ei hõlma, ühesõnaga, millega ta täielikult ei samastu.

Mulle näib, et see, mis eeltoodud tsitaadis grammatilisel mikrotasandil väljendub, on ka kogu raamatu (kui mitte Jõerüüdi kui kirjaniku) üks tähtsaid fookusi ja sõlmi – pinge (st lahenduse otsimine ja võib-olla ka leidmine) totaalsuse ja osalisuse, defineerivuse/nominatiiv-

suse/piiritlevuse/eristavuse ning partitiivsuse/osastavuse/osalisuse/osalevuse vahel.

Vaheseletuseks. Ma nihkun siinkohal grammatikamõistete metafooristamisse ja teen seda täiesti teadlikult. Täis- ja osaalus ning -sihitis, nominatiiv ja partitiiv teevad minu intuitsiooni kohaselt nimisõnaga sama, mida verbiga teevad finiiitne ja infiniitne vorm või perfektiivne ja imperfektiivne aspekt (viimast eesti keeles pole, küll aga nt vene keeles, kus verbi eri vormid väljendavad tegevuse lõpetatust ja lõpetamatust; seal puudub jällegi täis- ja osaaluse ning -sihitise eristus, nii et need nähtused kompenseerivad üksteist eri keeltes). See on eristus ühelt poolt lõpetatuse, piiritletuse, suletuse ning teiselt poolt lõpetamatuse, osalisuse, „ülevalguvuse” vahel. (Muuseas seletab see ka, miks eesti keele partitiiv ei ole sama mis mõne teise keele osalt sama funktsiooniga akusatiiv ehk sihitav kääne.) Nii et ma kasutan neid mõisteid edaspidi teatavate elutundeliste kalduvuste märgistajatena.

Jõerüüdi juurde naastes: tolles partitiivsuses, infiniitivsuses ja imperfektiivsuses (*mul on kurbust, üksindust, väsimust, minus on mõni vastamata küsimus*) on võrreldes totaalsuse, finiiituse ja perfektiivsusega (*mul on kurbus, üksindus, väsimus, minus on üks konkreetne sisemine küsimus*) teatavat ettevaatlikkust, aupaklikkust, järeleandlikkust reaalsusele – ja selle kõigega koos mingit sisemist täpsust selle suhtes, et inimese isiksus ja olemus pole üheselt piiritletav ühega tema vahelduvatest olekutest ega ka ilma vastastikmõjuta tema ja teiste isiksuste vahel. See on ka püüdlus kannatlikkuse poole, millest ju õigupoolest olulisel määral räägib see romaanis esitatud kirjavahetus: kuidas jõutakse (taas) teineteisemõistmiseni kannatlikkuse kaudu, ja see kannatlikkus puudutab eelkõige iseenda määratlemist – ja määratlemata jätmist.

Ma ei söanda öelda, et totaalsusest partsiaalsusse, nominatiivsusest parti-

tiivsusse nihkumine on raamatu pea-teema, küll aga usun, et teos on märkimisväärne just selle pinge hoolika ja tähelepaneliku läbikirjutamise poolest.

Raamat algab ses mõttes lausa programmiliselt, novell „Päikesepaisteline päev” kujutab kohvikutäie endasse sulgunud totaalsuste teadvusi, kuni kõik see sulgub täielikku lõpetatusse ühe inimese terroriaktis (mis jõutakse viimasel hetkel veel fotodele jäädvustada). Ka „Kadunud Aabraham” joonistab elliptilise portree inimesest, kes võtab teist vaid teatava defineeritud vahendina. Atmosfäärilt väga võluv jutt „Siis tundub, et keegi ei mõista” lööb tolle nihke lõpetamatuse/lõpmatuse poole liikvele, tuues sisse motiivid, mida arendatakse edasi romaanis.

Viiiosalises novellis „Lõputu Sõlm ehk geomeetria õppetund” leidub mitu huvitavat sõlmpunkti. Esimeses osas kirjeldatakse viieaastase poisi ilmutuslikku kogemust, kus ta tajub, et „see, mida ta silmadega näeb, ja see, mida ta südames tunneb, ei ole omavahel seotud” (lk 67). Sellest algab eelmainitud nihe ja pinge: eneseküllane välismaailma ja siseilma voolav pidevus lõheneb järsult, algne (ürgne?) totaalne tervik laguneb, nii et järsku avastab poiss, et ta on välismaailma ja oma mõtete eraldatuse paik. See teravdab tema taju nii ümbritseva („Poiss tundis, et tal on silmad ka kuklas”, lk 69) kui ka enda suhtes. Ta kohtub iseenda partsiaalsusega, ja mõistagi see kohutab teda esialgu, ta soovib välja sellest elust ja sellest korterist, st eraldatuks osutunud sise- ja välismaailmast. Seejärel aga: „Ta üllatus, et on võimeline nii selgeks, nii ilmutuslikuks tajumishetkeks. Ja selleks hetkeks oligi ta pääsenud.” (lk 71) Üllatumisvõime iseenda muutuvuse ja imperfektiivsuse suhtes on see, mis päästab ja alal hoiab. Mis on üllatamine iseenda üle? See on veel üks samm iseenda lõhestatusest edasi, ootamatuse ja ettearvamatusse omaksvõtt. Üllatamine on võrreldav naeruga, mis on samuti üks inimaru viis ettearvamatusse kohaneda, ainult

et kui naer on teataval määral tühistav ja üleolev, vasturündav, siis üllatamine jätab ettearvamatusetele tema loomu alles – jätab infiniitsusele tema lõpmatuse ja osalisuse alles.

Teine huvitav hetk on poisi viimane kohtumine vanaisaga. Nad võrdlevad oma käsi: need on ühesugused, see käte viimane puudutus on jällegi üks ilmutuslik hetk, kus kõik tundub olevat väga kaugel ja väga lähedal. Kuid jutustaja teeb lisanduse hilisemast perspektiivist, ta ütleb, et poiss veel ei teadnud täpselt, mis põhjustas vanaisa silmist paistnud rõõmu: see polnud ainult nende käte sarnasus, „[v]anaisale tegi rõõmu hoopis tunne, et ta on näinud üht inimest sala-värvavate võtit, mis peitus poisi silmade põhjas. Ta nägi selle ära, enne kui asus teele üle Lethe jõe.” (lk 74) Kust toonane poiss seda teab? Ta otsekui näeks nüüd iseenda tollaste silmade põhja vanaisa tollase pilgu kaudu. Ta projitseerib end vanaisasse, aga mitte ainult. Ta mõistab iseennast oma vanaisana, ja sellega ühtlasi mõistab ennast iseenda lapselapsena. Ta astub enda ja vanaisa totaal-suste eraldatusest (käed on sarnased, kuid nad on siiski eraldi käed) partsiaal-susse, temas on nii poissi kui ka vanaisa (osastav kääne), teda (osastav) on nii endas kui ka teises. Ja see suhe muutub partitiivseks ka ses mõttes, et nad saavad teineteise sihitisteks, hakkavad teineteises osalema.

(Võtme ja luku motiiv kordub muuseas päris raamatu lõpus, jäädes seal – loomulikult – pikemalt lahti mängimata ja seletusega pitseerimata: „Ma nägin unes, et mul oli vasaku kaenla all luku-auk”, lk 236.)

Iseenda partitiivsuse, infiniitsuse ja imperfektiivsuse teema mängitakse läbi ka novellis „Iseloomustus”, kus minategelane saab teda pikalt jälginud Kellelki kirja, mis sisaldab tegelase iseloomustust (see on „lühike, justkui sügis-kurgede karje enne ärarendu”, lk 106). See äratub taas tegelases küsimuse „kas mina, sellisena nagu ma ennast tunne-

tasin, saan, tohin ja võin olemas olla?” (lk 107) – küsimus, milles kajab korraka nii eelmainitud üllatus iseenda katkestuslikkuse ja lõpetamatuse üle kui ka selle all pesitsev ärevus iseenda mitte-eneseküllasuse pärast, mis nõuab pidevat ületamist. Lõpuks esitatakse see iseloomustus ise: tegelane koosneb paljudest üksteisele vastukäivatest omadustest, iseloomustaja võtab asja kokku sõnadega „Ja siis Te koondate [oma] eriilmelised omadused kokku ja olete selle sees täielikus rahus.” Sellele järgneb aga veel üks lause, mille kohta on tegelane öelnud, et ta peatus enne seda „suure jõupingutusega”: „Ja ainult vahel tundub, et selle all on rahunud, mida Te ise rahuks peate” (lk 109). Siingi näeme omalaadset pinget tegelase erinevate omaduste ühendamises: kas need ühenduvad üheks tervikuks totaalse piiratudena või lõpetamatult edasi pulbitseva muutuvusena? Kumb on talutavam, kumb on tõelisem? Millest annab tunnistust see jõupingutus, millega peatatakse enne seda, kui näilik rahu osutub tegelikult rahunemiseks?

Ja lõpuks raamatu teine pool, romaan sellest, kuidas kaks inimest, kes on läbi elanud mingi omavahelise konflikti ja katastroofi, uuesti teineteisele läheneda püüavad; kahe inimese jõudmine varasemast vale-osadusest tõeliseni või vähemasti selle ligi. Oluline märksõna on kannatus, kannatamine. Siin jõutakse äratundmiseni, et kannatusest ei tule mitte vabaneda (see oleks pelk eneseküllasuse illusiooni taandumine), vaid tuleb jõuda kannatuse tõelise tähenduseni. Võtmeline tundub järgnev lõik: „Kahju oli kõigest, kes kannatavad. Aga siis ma tulin selle peale, et see, mida harilikult kannatuseks peetakse, on küll kibe, aga ta ei ole päris kannatus, ta on jonn ja viha, ja ei muuda inimest. Muutev kannatus on see, kui inimene ennast teise olukorda paneb ja teda tajuma hakkab, sest mitte midagi ei sünni ju ilma põhjuseta. Kui teine kedagi „kannatama” paneb, siis peab tal põhjus

olema ja ta ei tee seda „meelega”. Alles siis tekib päriskannatus, mis muudab.” (lk 215–216)

Siin on näha suundumust vastastikuse üksteises osalemise, osaduse poole, enda jätkuvust teises inimeses, jagatud lõpmatust ja lõpuni viimatust. Tõeline kannatus pole kunagi pelgalt isiklik, vaid on märk vastastikuse mõistmise võimalikkusest (tuletagem meelde ka lõiku, millega alustasin: „[---] inimesed mõistavad üksteist siiski, igauks oma kannatuse kaudu”). On kiusatus öelda, et siin avaldub Jõerüüdi kristlikkus, ehk isegi katoliiklikkus – kuid see oleks liiga piiritlev, nominatiivne määratlus.

Pisut hiljem lisandub sellele peaaegu usutunnistuseks mõjuv lõik: „See, mida meie nimetame lihtsalt tööks, on inimese eneseväljendus, tema vaimu reaalne väljendus, ja kui seal on segadus ja see pole millegi teenistuses, kõigub siiasinna, siis ei ole ta võimeline ka muuks, ei hüppa üle kuristiku, kannatus ei jõua jonnist ja vihast kaugemale, ja ei jõua armastuseni, sest sellise pühendunud töö või eneseväljenduse teeb võimalikuks armastusevõime, ja ka kannatusevõime. Mingil ootamatul viisil need võimed on tööga seotud, süvenevad läbi eneseväljenduse ja teevad eneseväljenduse võimalikuks.” (lk 219–220) Siit edasi läheb jutt seisuste ja eluhiakulistest tasandite peale, mis võib tunduda arrogantsena, kuid kaasa mõtleval lugejal ei jää muud üle kui tunnistada: see ongi aadellik kirjandus selle tõsisel mõttes, peenenenud vaimu õilis enese suhtes aus ja hoolikas enese ja teiste kirjeldus. Mulle näib, et leppimine iseenda ja elu partsiaalsuse, infiniitsuse ja imperfektiivsusega, ja mitte ainult sellega leppimine, vaid selle kaastundlik läbikannatamine ja omaksvõtt (mis käib pideva üllatumisvõime alalhoidmisega) on selle erilaadse aristokraatlikkuse aluspõhja osa. Küsimus on selles, kuidas end mitte meelitada oma kannatamisega, vaid võtta oma kannatust kui eneseteostuseks ja teiste mõistmiseks hädavajalikku tööd.

Romaan ise jääb samuti partitiivseks, ei sulgu mingi konkreetse lõppakordiga, nii et tekib tahtmine öelda osastavas käändes: „Siin raamatus on seda romaani.” Vorm on sisuga kooskõlas.

Korraks tuuakse enne romaani lõppu (lk 223–224) sisse kunsti küsimus: kas kunst on inimeste jaoks võimalus tunda asju n-ö ohutust kaugusest? (Lõik sellest mõtte- ja tundearendusest on valitud ka tagakaanele.) See omakorda paneb küsima, milles õieti seisneb see oht, millega julgetakse kontaktis olla vaid kunsti pakutavalt distantsilt. Eks ole see ikkagi seesama kartus astuda välja turvalisest eneseküllasest piiritletusest, astuda valdkonda, kus tuleb oma suhtumiste ja tunnete eest pidevalt vastutada, ennast läbi kannatada, enda üle üllatada, ennast üha lõpmatult luua. Ja see ongi küsimus vaimu aristokraatlikkusest – elu võetakse kunstiteosena, aga mitte ses mõttes, et ta oleks mingi endale esitatav etendus või kompositsioon, vaid ses mõttes, et ta ei hoidu enda suhtes ohutusse distantsi.

Jaak Jõerüüt on eriline kirjanik eesti kirjanduses – vähemasti on erilisel peenekoeline tema viimase perioodi looming, mis algas „Uue raamatuga” (2004) (olen seda püüdnud tõlgendada 2005. aasta Loomingus nr 2). See, et ta ei kuulu palju arutletavate (või praeguse kirjanduse „kesksete”) autorite hulka, on tingitud sellest, et ta on mingites elutundelistes küsimustes järeleandmatu, ei tee mööndusi „rahvapsühholoogiale”, ei tule lugejale kuidagi vastu, ei meelita lugejat (nagu ta ei meelita ka ennast), olemata seejuures aga pretensioonikalt hämar. Jõerüüt on selge taju ja sõnaga kirjanik, kelle väljendusviisi kohatine elliptilisus tuleneb vaid sellest, et ta seisab oma sõnade taga ning jätab ütlejata selle, mille taga ta seista ei saa. Eks on seegi üks täpse partitiivsuse väljendus.

AARE PILV